

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

А. Б. Романюк

кандидат юридичних наук,
в. о. завідувача кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського факультету Національного університету
"Одеська юридична академія"

УДК 343.131 (477)

ВПЛИВ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Розглядаються форми впливу Конституційного Суду України на формування сучасного кримінального судочинства нашої держави, аналізуються функції даного органу, які визначають його роль у кримінально-процесуальній правотворчості. На прикладі окремих рішень Конституційного Суду України наочно демонструється значення, яке має діяльність цього органу для розвитку та вдосконалення українського кримінального процесу.

Ключові слова: Конституційний Суд України, правова норма, правотворчість, тлумачення права.

За час своєї відносно нетривалої діяльності Конституційний Суд України (КСУ) заявив про себе як один з ключових учасників правового життя України, прийнявши цілий ряд важливих рішень, які стали визначальними для подальшого розвитку вітчизняного права.

Значний вплив Конституційного Суду України на формування вітчизняної правової системи можна спостерігати на прикладі різних галузей права. Не останню роль відіграють рішення та висновки цього органу і розвитку кримінального судочинства нашої держави.

Завданням даної статті є з'ясування місця та ролі Конституційного Суду України в правотворчому процесі і зокрема оцінка впливу цього органу на формування сучасного кримінально-процесуального права України.

Питання, що підіймаються у даній статті, у більшій чи меншій мірі ставали предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів. Так, значний вклад у дослідження питань діяльності цього судового органу внесли вчені та практики-судді Конституційного Суду України: М. Козюбра, В. Кампо, В. Шаповал, М. Маркуш, А. Селіванов та інші. Теоретичне підґрунтя досліджень даної тематики складають наукові праці відомих вчених у галузі теорії держави і права та конституційного права С. Алексєєва, В. Копейчикова, В. Котюка, П. Недбайла, П. Рабиновича, Л. Явича, кримінального процесу: Ю. Грошевого, М. Михеєнка, В. Нора, В. Шибіка, В. Молдована

та ін. За останні роки захищено кілька кандидатських дисертацій, у яких прямо чи опосередковано досліджуються питання ролі Конституційного Суду України у кримінально-процесуальному правовому регулюванні: зокрема це роботи О. Дроздова, Л. Матвеевої, Д. Кухнюка, С. Шевчука.

Тим не менше, багато питань щодо ролі та місця Конституційного Суду у правотворчості залишається не до кінця з'ясованими, дискусії продовжуються навколо юридичної природи актів цього органу, невирішеним є цілий ряд питань реалізації його рішень на практиці.

Як зазначає В. Скомороха, зв'язок КСУ із законотворчістю є загальновизнаним фактом [1, с. 47]. За всю історію своєї діяльності Конституційний Суд України прийняв ряд рішень та висновків, які у більшій чи меншій мірі торкаються кримінального судочинства.

При цьому значення окремих з них для кримінального процесу важко перебільшити. А тому вчені, розглядаючи питання джерел кримінально-процесуального права, не обходять увагою і акти КСУ. При цьому погляди науковців на їх юридичну природу, спосіб впливу на систему кримінально-процесуального права можуть суттєво різнитися — від визнання за цим органом нормотворчої функції до її заперечення.

Аналіз Конституції України та Закону України “Про Конституційний Суд України” дає підстави стверджувати, що вплив КСУ на право, у тому числі й кримінально-процесуальне, реалізується через такі повноваження:

1) вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України, п. 1 ст. 13 Закону України “Про Конституційний Суд України” — “Закон”);

2) вирішення питань про відповідність Конституції України щодо чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції України, п. 2 ст. 13 Закону);

3) офіційне тлумачення Конституції та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, п. 4 ст. 13 Закону);

4) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України (ст. 159 Конституції України, п. 5 ст. 13 Закону).

Аналіз вищезазначених положень Конституції та Закону України “Про Конституційний Суд України” дає підстави виділити такі функції КСУ, як правотворча та інтерпретаційна, завдяки яким і здійснюється основний вплив цього органу на формування кримінального судочинства.

Проте наявність у КСУ правотворчої (нормотворчої) функції завжди була предметом найбільшої кількості дискусій між науковцями.

Одні автори без жодних сумнівів наділяють ці суди функцією правотворчості, а акти Конституційного Суду відносять до джерел права: при цьому дехто з них вважає їх нормативно-правовими актами з юридичною силою, рівною або й такою, що перевищує юридичну силу закону [2, с. 7], другі — судовими прецедентами [3, с. 48; 4, с. 4-5], треті — особливими джерелами права, які мають ознаки різних форм права, або взагалі окремими формами права [5, с. 40-41].

Інша група авторів, навпаки, вважає неправильним наділяти конституційні суди функцією правотворчості, оскільки така діяльність суперечить правовій природі Конституційного Суду, хоча й при цьому не піддає сумніву велику його роль у правотворчій діяльності. Роль суду — формувати конституційно-правову доктрину, тобто визначати шляхи реформування чинного законодавства з точки зору наближення його до конституційних принципів, рекомендувати законодавцю напрямки його вдосконалення [6, с. 25]. За цією точкою зору наділення конституційного суду правом творити норми вивело його з системи поділу влад і загрожувало б принципу верховенства закону [7, с. 3].

Більшість авторів, які визнають за КСУ функцію нормотворчості, наголошують на її специфічному односторонньому характері, називаючи правотворчу діяльність цього органу “негативною” [8, с. 69].

Термін “негативний законодавець”, запропонований одним з основоположників ідеї конституційного правосуддя, австрійським правознавцем Гансом Кельзенем [9, с. 6], вживається у тому розумінні, що Конституційний Суд припиняє дію норм права, а не творить нові, на відміну від законодавчого органу — “позитивного” правотворця.

І справді, за юридичними наслідками акти Конституційного Суду про визнання неконституційними відповідних положень нормативно-правових актів є ідентичними нормативно-правовим актам, які скасовують, визнають такими, що втратили чинність, припиняють дію інших нормативно-правових актів. І ні в кого при цьому не викликає сумнівів належність до джерел права закону, яким інший закон визнається таким, що втратив чинність, або виключаються окремі статті законів.

Якщо слідувати цьому підходу, то потрібно визнати, що і такі рішення КСУ мають нормативний характер. При цьому рішення Конституційного Суду не є нормативно-правовим актом з огляду на відсутність у нього ряду інших ознак, притаманних цьому джерелу права.

Всі інші рішення Конституційного Суду, метою яких є офіційне тлумачення Конституції та законів України, мали би носити інтерпретаційно-правовий (роз’яснювальний) характер. За традиційною у нашій юридичній науці точкою зору правотлумачення не створює нових норм, а лише уточнює, конкретизує, розкриває справжній зміст норми, що тлумачиться [10, с. 388]. Саме ця ознака і відрізняє правотворчу діяльність від тлумачення права.

Проте аналіз окремих рішень Конституційного Суду України дозволяє зробити висновок, що інтерпретаційна функція Суду настільки тісно пов’язується з правотворчою, що чітка межа між ними стирається. При цьому правотворча діяльність КСУ перестає носити тільки “негативний” характер, тобто перестає мати на меті лише “відсіювання” неконституційних норм з нормативно-правових актів. У окремих правових позиціях КСУ можна простежити ознаки нових правових норм, а не лише роз’яснення справжнього змісту чинних положень Конституції та законів.

Такий “побічний ефект” тлумачення права Конституційним Судом бачив ще Г. Кельзен, який вказував, що, відшукуючи зміст та значення природних прав та свобод людини, конституційні судді, по суті, стануть “всесильними надзаконодавцями” [9, с. 10]. У конституціях зазвичай права людини декларуються, їх зміст детально не розкривається, а тому офіційний інтерпретатор, тлумачачи відповідну норму Конституції, і розкриваючи зміст відповідного права та пропонуючи механізм його реалізації, по суті, творить нові правила поведінки. С. В. Шевчук зазначає, що конституційні суди, здійснюючи захист прав та свобод особи, по суті, набувають ролі позитивного законодавця [11, с. 170]. П. Ткачук, суддя Конституційного Суду України, відзначає, що “процес тлумачення є таким же творчим, як і нормотворення. При цьому необхідно враховувати, що Суду доводиться інтерпретувати не тільки норми-правила, а й норми-цілі, норми-принципи, норми-дефініції, які відображають не стільки “букву”, скільки “дух” Конституції”. І тут же автор доходить до висновку, що офіційне тлумачення Судом Конституції і законів має правотворчий характер [12, с. 28-29].

Так, наприклад, ст. 59 Конституції України гарантує кожному право на вільний вибір захисника своїх прав, тим не менше єдиного розуміння цього права у науковців та практиків ніколи не було, що і підтвердилося появою великої кількості напружених дискусій і до, і після винесення Конституційним Судом України рішення № 13-рп від 16.11.2000 р. у справі про право вільного вибору захисника.

Так, у цьому рішенні Конституційний Суд України тлумачив ст. 59 Конституції України та оцінював відповідність Конституції ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України та ст.ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення. За результатами розгляду справи суд визнав неконституційними зазначені положення законів, тобто в цьому проявилася його “негативна” правотворчість, але не можна не помітити у

цьому рішенні ще й ознак правотворчості “позитивної”. Крім визнання неконституційними відповідних положень кодексів, суд розтлумачив зазначену норму Конституції України у такий спосіб, що право на вільний вибір захисника своїх прав треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. До цього рішення Конституційного Суду України у кримінальному процесі в якості захисників з числа професійних юристів допускалися виключно адвокати.

Таким чином, з’явилася нова норма, нове правило поведінки, якого раніше не було. Розширилося коло осіб, яких почали допускати до участі в кримінальних справах у якості захисників.

Твердження, що згадане рішення носить характер виключно роз’яснення справжнього змісту конституційної норми, буде не зовсім справедливим, оскільки ст. 59 Конституції взагалі не дає орієнтирів щодо того, хто може виступати в якості захисника — “кожен є вільним у виборі захисника своїх прав ...”. При бажанні, тлумачення цього положення Конституції з таким формулюванням може привести до абсолютно протилежних результатів. Так, до протилежного висновку у майже аналогічній справі дійшов Конституційний Суд Російської Федерації у рішенні № 2-П від 28.01.1997 р. [13].

Тому правову позицію КСУ щодо того, хто може бути захисником у кримінальній справі, можна вважати кримінально-процесуальною нормою, адже у цього правила є всі ознаки правової норми. Такий висновок підтверджується і тим фактом, що у ході так званої “малої судової реформи” 2001 року до ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України були внесені зміни, які майже буквально повторювали формулювання, викладені у рішенні Конституційного Суду. Інакше виникла б дещо абсурдна ситуація: правова позиція КСУ, яка є обов’язковою для виконання і реалізується на практиці, не є нормою права, а майже аналогічне положення КПК, прийняте після даного рішення, — такою нормою визнається. Нормою права є загальнообов’язкове правило поведінки, а у якому джерелі права воно закріплене — це інше питання.

В іншому визначальному для кримінального судочинства України рішенні КСУ — № 23-рп/2009 від 30.09.2009 р. у справі про право на правову допомогу — розтлумачено інше положення ч. 1 ст. 59 Конституції України — “кожен має право на правову допомогу” та ч. 2 цієї ж статті — “для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура”. Знову ж таки, у результаті тлумачення фактично з’явилася нова норма, яка зазначена у другому пункті резолютивної частини рішення — “особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень”. До цього роз’яснення зазвичай свідкові на досудовому слідстві не забезпечували права на юридичну допомогу, що було природним, оскільки ст. 59 Конституції України не розкриває змісту права на правову допомогу. При цьому жодної норми, яка б зобов’язувала органи досудового слідства, що в силу ч. 2 ст. 19 тієї ж Конституції України зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, надавати можливість свідкам скористатися допомогою адвоката, не існувало до прийняття відповідного рішення КСУ.

Серед інших функцій КСУ, крім правотворчої та інтерпретаційної, з реалізацією яких здійснюється вплив на сучасне кримінально-процесуальне законодавство, необхідно виділити стимулюючу функцію. Рішення КСУ, хоча і є обов’язковими для виконання і фактично містять норми права, тим не менше спонукають законодавця — Верховну Раду України — до приведення КПК у відповідність до Конституції України. Більше того, від законодавця відповідних змін до законодавства “чекає” і суспільство. Як

справедливо зазначає І. Головань, багато хто традиційно чекає змін до КПК, не уявляючи можливості виконання рішень КСУ без внесення відповідних змін до кодексу [14, с. 138]. Ряд ключових рішень КСУ були поштовхом для внесення відповідних змін та доповнень до КПК України. Так, наслідком рішення КСУ № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р. у справі про право вільного вибору захисника було внесення змін до ст.ст. 44 та 69 КПК України Законом України № 2533-III від 21.06.2001 р. Після прийняття рішення КСУ № 3-рп/2003 від 30.01.2003 р. у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора, Законом України № 462-V від 14.12.2006 р. КПК був доповнений (щоправда, з суттєвим “запізненням”) статтями 236⁷, 236⁸, які врегулювали порядок оскарження постанов про порушення кримінальної справи до суду. Рішення КСУ № 23-рп/2009 від 30.09.2009 р. у справі про право на правову допомогу спонукало Верховну Раду до внесення змін до КПК Законом України № 2395-VI від 01.07.2010 р., яким наділила свідка правом на захисника.

Деякі вчені вважають, що саме стимулююча, а не правотворча, функція в першу чергу повинна бути притаманною конституційним судам, оскільки завдання цих органів не творити право, а спрямовувати законодавця у правильному руслі вдосконалення законодавства [6, с. 26].

Ще однією функцією КСУ, завдяки якій цей орган відіграє важливу роль у процесі розвитку законодавства, у тому числі кримінально-процесуального, є функція конституційного контролю. Конституційний Суд України виконує роль “фільтра” для норм чинного законодавства та міжнародних договорів, що не відповідають Конституції, а також неякісних законопроектів, припиняючи їх дію або запобігаючи їх прийняттю (ратифікації).

І, нарешті, можна виділити ще одну функцію, яку виконує КСУ у правотворчості: функція “легітимізації” спірних правових норм. Окремі юридичні норми нормативно-правових актів, незважаючи на їхню чинність, тим не менше викликають спори як серед теоретиків, так і практиків щодо їх справедливості, доцільності, економічної виправданості і, зрештою, конституційності. Таке ставлення до правових норм є негативним явищем з точки зору забезпечення поваги до них з боку суспільства, правозастосовчих органів і інколи ставить під сумнів їх загальнообов’язковість та суттєво знижує ефективність.

Підтвердження Конституційним Судом відповідності такої спірної правової норми Конституції хоча й, безперечно, залишає місце для подальших наукових дискусій щодо правильності правової позиції КСУ, тим не менше на практиці “зміцнює” ефективність цієї норми. Усвідомлення того, що позиція КСУ є остаточною і оскарженню не підлягає, позбавляє сенсу подальші спроби піддавати сумніву відповідні правові норми на практиці, переводячи такі дискусії виключно у площину чистої науки чи побуту. Прикладами таких актів КСУ є рішення № 14-рп/2003 від 08.07.2003 р. у справі про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу; № 15-рп/2008 від 10.09.2008 р. у справі про повноваження прокуратури відповідно до Перехідних положень Конституції України та інші рішення.

Отже, Конституційний Суд України, не будучи за своєю юридичною природою органом законодавчим, тим не менше чинить суттєвий вплив на різні сфери правового життя, у тому числі й на кримінальне судочинство нашої держави. Такий вплив реалізується за допомогою ряду функцій Конституційного Суду — правотворчої, інтерпретаційної, стимулюючої, контрольної та легітимізуючої. Ключовими є рішення Конституційного Суду стосовно посилення гарантій особи у кримінальному процесі — зокрема права на захист, права на правову допомогу, права на оскарження судових рішень тощо, які у значній мірі змінили суть кримінально-процесуальної форми і дали поштовх для подальшого вдосконалення системи вітчизняного кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Скомороха, В. Правові форми участі Конституційного Суду у законотворчості [Текст] / В. Є. Скомороха // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 47-76.

2. Дроздов, О. М. Джерела кримінально-процесуального права України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / О. М. Дроздов. — Х., 2004. — 22 с.
3. Шевчук, С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту [Текст] / С. Шевчук // Право України. — 2000. — № 2. — С. 45-48.
4. Кухнюк, Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Д. В. Кухнюк. — К., 2008. — 17 с.
5. Кримінальний процес України [Текст] / [Сібільова Н. В., Хотенець В. М., Шило О. Г.] ; під ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. — Х. : Право, 2000. — 495 с.
6. Бойков, А. Д. Опасность негативного правотворчества (окончание) [Текст] / А. Д. Бойков // Право и политика. — 2000. — № 9. — С. 25-33.
7. Тихий, В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень [Текст] / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 62-71.
8. Мартинюк, Р. Правова природа та юридичні характеристики актів Конституційного Суду України [Текст] / Р. Мартинюк // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 1. — С. 3-6.
9. Кельзен, Г. Судебная гарантия Конституции. (Конституционная юстиция. Часть 2. Окончание) [Текст] / Ганс Кельзен // Право и политика. — 2006. — № 9. — С. 5-18.
10. Теория государства и права [Текст] : [учебн. для вузов] / [Алексеев С. С., Архипов С. И., Игнатенко Г. В. и др.] ; под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. — [2-е изд.]. — М. : Норма, 2002. — 616 с.
11. Шевчук, С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Шевчук Станіслав Володимирович. — Х., 2008. — 433 арк.
12. Ткачук, П. Конституційний Суд України: теоретико-правові питання діяльності [Текст] / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 4. — С. 23-37.
13. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 28.01.1997 г. № 2-П "По делу о проверке конституционности ч. 4 ст. 47 УПК РСФСР в связи с жалобами граждан Б. В. Антипова, Р. Л. Гитиса и С. В. Абрамова" [Текст] // Собрание законодательства РФ. — 1997. — № 7. — Ст. 871.
14. Головань, І. Деякі проблеми виконання рішень Конституційного Суду України [Текст] / І. Головань // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 6. — С. 132-141.

*Рекомендовано до друку рішенням кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики Івано-Франківського факультету
Національного університету "Одеська юридична академія"
(протокол № 8/2011 від 28 квітня 2011 року)*

Надійшла до редакції 30.04.2011

Романюк А. Б. Влияние правовых позиций Конституционного Суда Украины на формирование отечественного уголовно-процессуального права

Рассматриваются формы влияния Конституционного Суда Украины на формирование современного уголовного судопроизводства нашего государства, анализируются функции данного органа, определяющие его роль в уголовно-правовом правотворчестве. На примере отдельных решений Конституционного Суда Украины наглядно демонстрируется значение, которое имеет деятельность этого органа для развития и усовершенствования украинского уголовного процесса.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, правовая норма, правотворчество, толкование права.

Romaniuk, A. B. The Influence of the Constitutional Court of Ukraine on the National Criminal Procedural Law Development

The article deals with the forms of the influence the Constitutional Court of Ukraine makes on the current criminal procedure of our country, functions of this Court that define its role in the criminal-procedural lawmaking. By way of example of some Constitutional Court decisions the importance of this body in process of development and improvement of the Ukrainian criminal procedure is obviously demonstrated.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, legal norm, lawmaking, interpretation of law.

